

Колісник О. Л. кандидат психологічних наук, доцент
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського

<https://orcid.org/0000-0002-6208-9106>

Плохута І. С. науковий співробітник
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського

<https://orcid.org/0000-0002-6556-294X>

Третяк С. Д. Національний військово-методичний
клінічний центр ГВКГ

<https://orcid.org/0000-0003-0444-8892>

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ФЕНОМЕНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ У МІЖСОБИСТІСНОМУ СПІЛКУВАННІ

У статті розглянуто вивченню поняття дезінформації, яке використовується у міжособистісному спілкуванні для позначення конкретного соціально-психологічного феномену у свою чергу припускає опис його специфіки, визначення місця, яке посідає серед інших соціально-психологічних явищ. Проведені теоретико-методологічного аналізу психологічних досліджень феномену брехні, який показав, що накопичені на сьогоднішній день відомості (у силу їхньої фрагментарності, несистематизоване і недостатньої теоретичної і емпіричної обґрунтованості) не створюють задовільного наукового уявлення про психологічну природу цього феномену. Зокрема, відсутнє загально визнане концептуальне визначення брехні, науково обґрунтована класифікація її видів і форм, систематизоване опис її функцій.

Ключові слова: брехня; спостереження; психологія брехні; спілкування; дезінформація; дослідження.

Вступ. У слова “правда” важко знайти інший синонім, ніж “істина”. А ось у слова з протилежним значенням «родичів» набагато більше. Неправда, лжа, брехня, напівправда, обман, фальш, наклеп, нещирість, притворство, помилка, жарт, фантазія, віроломство, викривлення, маскування, зрада, невірність, підробка, підміна, замовчування, фальсифікація, лицемірство, лицедійство, тріп, лажа, туфта і далі ненормативна лексик. У психологічних роботах, присвячених вивченню феномену дезінформації, існує термінологічна багатозначність у його описі визначенні [1; 2; 3; 4 та ін.]. В.Знаков вважає «неправду» і «обман» різними явищами, а П.Екман, О.Фрай використовують ці терміни як синоніми [5; 6; 7]. Тому у цьому дослідженні використовується термін «дезінформація», яка розуміється як особливий вид брехні, змістом якої є навмисне введення одним із суб'єктів в оману іншого суб'єкта шляхом цілеспрямованого доведення до нього свідомо помилкової інформації. Співвідносячись із поняттям «брехня» як частка із загальним, дезінформація має більше нейтральний характер з погляду моральної оцінки. Це дозволяє, по-перше,

включати до проблематики дослідження цього феномену більш широкий спектр соціальних і соціально-психологічних явищ, по-друге - в експериментальному аспекті одночасно враховувати як його морально-етичний, так і процесуальний аспекти (без зовнішнього «тиску» на обстежуваних негативної моральної оцінки, асоційованої з терміном «брехня»). Для соціально-психологічного вивчення дезінформації у міжособистісному спілкуванні останнє є особливо важливим, оскільки «вдала перспективна експлікація не просто уточнює наше розуміння, вона перебудовує, видозмінює, поглиблює його «і зрештою долає» недосконалість наших знань на попередньому етапі дослідження» [12, с.17-19]. Тому головною метою роботи показати та описати такі явища брехні у безпосередній взаємодії людей і його інтерпретація з позицій психології.

Теоретичне підґрунтя. Питання, які пов'язані з дослідженням проблем дезінформації у міжособистісному спілкуванні розглядалися великою кількістю авторів, зокрема такими як: Каптерова П., Мелітана К., Дюпра Ж., Штерна В., Знаков В., Екман П., Фрай О, Петропавлівського С. та іншими.

Методи дослідження. З метою реалізації завдань дослідження був використаний комплекс таких методів: теоретичні – метод теоретичного аналізу літературних джерел, контент-аналіз, узагальнення та інтерпретація наукових даних – для з'ясування ступеня вивчення проблеми дезінформації в міжособистісному спілкуванні у психологічних дослідженнях; емпіричні – авторська методика природного експерименту, спрямована на вивчення впливу дезінформації на характер і динаміку професійного спілкування, поведінку та міжособистісні відносини суб'єктів взаємодії.

Результати і обговорення.

Використання терміну дезінформація у міжособистісному спілкуванні для позначення конкретного соціально-психологічного феномену у свою чергу припускає опис його специфіки, визначення місця, яке він посідає серед інших соціально-психологічних явищ, з'ясування характеру його зв'язків із цими явищами, тобто вирішення завдання класифікації цього феномену [8; 9; 10; 11]. На цій основі можлива така експлікація поняття дезінформації у міжособистісному спілкуванні, тобто вироблення точного наукового поняття зі строго фіксованим змістом і значенням, що заміщало б наявні уявлення, пов'язані з використанням тих чи інших термінів. Психологічне вивчення дезінформації має порівняно невелику історію. Перші наукові публікації, прямо присвячені психології брехні, належать до кінця XIX - початку XX століть. Це, насамперед, статті «Про дитячу брехню» П.Каптерева [13], великі теоретичні роботи: «Психологія брехні» К.Мелітана [14], «Брехня» Ж.Дюпра [15], «Вивчення показань свідків» В.Штерна [16], «До філософії брехні» С.Петропавлівського [17]. У цей період проводилися і деякі емпіричні дослідження брехні. Вчені намагалися емпіричним шляхом розкрити психологічні особливості брехливості дітей і підлітків, з'ясувати її причини і знайти педагогічні можливості для профілактики зловживань брехнею. Головною метою цих робіт був цілісний опис явища брехні у безпосередній взаємодії людей і його інтерпретація з позицій психології. При цьому основу інтерпретації складав, як правило, розгляд таких проблем, як: психологічна сутність брехні та її визначення як психологічного феномену; класифікація видів і форм брехні

у житті людей; психологічні причини породження (виникнення) брехні; психологічні чинники, які визначають її характер і зміст.

Постановка зазначених проблем і спроби їхнього вирішення на основі психологічної науки того часу сприяли помітному розвитку психологічних уявлень про брехню як складного і специфічного явища реальності. Що ж стосується самих цих уявлень, то багато з них не втратили свого теоретичного і практичного значення й сьогодні. Тому, незважаючи на те що авторам названих вище робіт притаманна надмірна умоглядність, тенденція пояснювати емпіричні факти з позицій «здорового глузду», невинуватити глобальність суджень і висновків, доцільно зупинитися на їх основних теоретичних положеннях. Зокрема, заслуговують на увагу визначення брехні та її класифікація, запропоновані К.Мелітаном. «Брехати, - зазначав він, - завжди значить ставити на місце дійсності який-небудь кращий для того, хто бреше, вимисел, і замінити факти, які дійсно відбувалися, такими, якими їх хотілося б бачити» [14, с.13]. Іншими словами, сутність явища брехні за К.Мелітаном полягає у довірливій і з вигодою для себе підміні брехуном тих або інших обставин відображуваної ним реальності вигаданими обставинами. При цьому мають місце брехня, яка цілком складається з «вимислів», і неповна брехня (або перекручення істини), що у свою чергу ділиться на три види: опущення, перебільшення і прикрашання. Відчуття полягає у тому, що при повідомленні про деяку подію, той, хто говорить, замовчує про який-небудь суттєвий, але невинуватий для нього факт. При перебільшенні мовець повідомляє більше, ніж він у дійсності бачив, перебільшує «числа, відстані, приписує собі пригоди, подвиги. Перебільшити можна також і шляхом зменшення - видавати просто маленький предмет за мікроскопічний або зводити тривалість якої-небудь події до однієї секунди, коли у дійсності вона тривала кілька хвилин» [14, с.14]. Мета перебільшення - справити на партнера можливо більший ефект. Брехня допомогою прикрашання містить у собі елементи і опущення, і перебільшення. Вона «полягає у тому, що розповідають факти, які, виправляються, деякі, які не подобаються або неприємні подробиці відкидаються і

прибавляються інші, які добре підходять до дійсності. З погляду вигоди у такій брехні люди знаходять собі відмінний засіб завжди бути правими у своїх поглядах, адже достатньо злегка змінити деталі фактів, і тоді вони будуть придатні для підтвердження будь-яких поглядів» [14, с.16].

Визначивши брехню як «кращий вимисел для того, хто бреше», К.Мелітан підійшов до важливих критеріїв її виділення, а саме: осмисленості, інструментальності (засіб досягнення мети) і можливої корисності даної помилкової інформації для індивіда-брехуна. Однак подальшого необхідного кроку у з'ясуванні психологічної сутності цього явища (напевно, головне - не сам вимисел брехуна, а введення в оману його партнера по спілкуванню), К.Мелітан проте не зробив. Звідси нечіткість його суджень про породження і функціонування брехні у житті людей. З одного боку, він відзначає, що «суспільство вимагає відомої частки скритності і брехні. Це необхідно тому, що у нас є багато почуттів, які ми не можемо висловити, разом з тим не шокуючи, не дратуючи або не ображаючи навколишніх нас людей». З іншого боку, усі люди, на його думку, діляться на дві категорії: на «обмежувану тією мінімальною дозою брехні, яка настійно приписується громадським життям, і на звиклим брехати більш, ніж потрібно, брехати щораз, як цього вимагає їхня вигода» [14, с.8-9].

Якщо слідом за К.Мелітаном визнати, що люди дійсно не завжди можуть або хочуть бути повністю щирими зі своїми партнерами по спілкуванню, то стає незрозумілим, чому ж багато хто з них усе ж таки не переходять тієї незримої грані, що відокремлює «припустиму» брехню від морально засуджуваної? Тим більш, що, за К.Мелітаном, «брехати помалу стає так легко, що при найменшій спокусі збрехати ми піддаємося їй і брешемо» [14, с.11]. Це питання є, очевидно, цілком правомірним і, більш того, таким, що зачіпає сутність феномену брехні у міжособистісному спілкуванні. Адже у цьому випадку мова йде не про якийсь окремий акт брехні, а про реалізацію деякої закономірності цього явища.

Більш розгорнуте і більш продуктивне у проблемному аспекті визначення брехні, порівняно з визначенням К.Мелітана, дає Ж.Дюпра. «Брехня, - на його думку, - є

актом вселяння, за допомогою якого одна особа намагається ввести до розуму іншої поняття, незгодне з тим, яке перша особа вважає істиною. Брехня є явище психофізіологічне, що підтверджується нервово-м'язовими змінами, які помічаються особливо у дітей, і у той же час психосоціологічне, яке доводиться випадками брехні, які обумовлюються соціальними причинами. Брехня перебуває у тісному зв'язку особливо з роботою уяви; але тому, що ця функція розуму завжди є залежною від свідомих похилостей або від бажань та антипатій прихованих, то брехня повинна вивчатися у зв'язку з явищами афективного характеру» [15, с.4].

У цьому визначенні виявилися намічені основні напрямки вивчення брехні, якими у тому або іншому ступені керувалися усі наступні дослідники цього феномену, а саме: психофізіологічний напрямок, у якому головною проблемою виступає взаємозв'язок брехні з фізіологічними компонентами емоцій; індивідуально-психологічний напрямок, де на перший план виступають взаємні зв'язки брехні: з одного боку, із процесами уяви, мислення, мови, пам'яті, волі і т.д., і, з іншого боку, із психічними властивостями особистості; соціально-психологічний напрямок, у якому брехня розглядається як деякий акт і результат психологічного впливу і взаємодії людей в процесі спілкування.

Класифікація брехні, запропонована Ж.Дюпра, також є більш складною. Крім видів брехні, в основному відповідних класифікації К.Мелітана, він розглядає також дві форми брехні або два способи вселяння брехні. Перший спосіб – «позитивний», полягає у створенні різного роду вимислів; другий спосіб вселяння брехні – «негативний», полягає у повному приховуванні або запереченні обставин, які можуть привести до істини. До першого способу належать «вигади всякого роду (наклеп, неправдиве обвинувачення, підробка, лжесвідчення), удавання, збільшення, перекручення, перебільшення; до другого - повна скритність, заперечення, утаювання показань, пропуски, перекручування істини, зменшення» [15, с.2].

У цій класифікації поряд з розпізнавальною ознакою ступеня перекручування реальних фактів (повна або неповна брехня) виступає і такий критерій, як активність або пасивність брехуна. На

думку Ж.Дюпра, різні люди обирають ту або іншу форму брехні насамперед залежно від власних індивідуально-психологічних особливостей. Так, «до брехливого заперечення схильні люди тихі, апатичні, меланхоліки, схильні до повільних рухів, а до помилкових вимислів, навпаки - особи, які відрізняються швидкістю рухів, різноманітною і багатобічною діяльністю» [15, с.4].

Однак, навіть допускаючи, що у цих спостереженнях міститься більша частка істини, неважко уявити собі ситуацію, у якій «тиха, апатична» людина, зважившись увести в оману свого партнера, буде змушена удатися до активної, «позитивної» форми брехні. Таким чином, потрібно визнати, що вплив чинника індивідуально-психологічних особливостей брехуна на його поведінку далеко не завжди буде визначальною. Очевидно, існують й інші чинники (наприклад, поведінка об'єкту брехні), які у тому або іншому ступені можуть вплинути на вибір форми реалізації брехні у кожному конкретному випадку.

Помітний слід у вивченні брехні залишив В.Штерн. Йому належить таке визначення: «Брехня є свідомо невірним показанням, яке служить для того, щоб шляхом обману інших досягти певних цілей. Дійсній брехні властиві, отже, на відміну від інших видів невірних показань, такі три ознаки: усвідомлення хибності, намір обдурити, доцільність. Двома першими ознаками брехня відрізняється від ілюзій спогаду, третьою - від фантастичного невірного показання» [16].

У цьому визначенні виділяються вже достатньо чіткі ознаки брехні як достатньо специфічного явища. Однак тут, так само як і в ряді інших визначень, увага дослідника приділяється головним чином брехуну, у той час як об'єкт брехні виступає зовсім пасивним об'єктом впливу. Другим суттєвим недоліком визначення брехні В.Штерна представляється те, що вона розглядається лише як деяка дія у межах діяльності брехуна при повному абстрагуванні від спілкування контактуючих при цьому людей.

Оригінальний для свого часу погляд на природу брехні висловив С.Петропавловський [17]. «Що брехня, - писав він, - які б не були форми її прояву, має місце тільки у взаємних відносинах людей, що вона являє собою феномен соціального світу - це факт емпіричний і, як

такий, навряд чи підлягає заперечуванню». Але брехня разом з тим «належить до ідеального класу відносин, тому що вона, за винятком брехні зловмисної, яка таємно або явно переслідує цілі корисливого порядку, зацікавлена лише у нав'язуванні про людську особистість уявлень та образів, їй не відповідних, і притому свідомо вигаданих» [17, с.6-7]. На думку С.Петропавлівського, є два види соціальних відносин між людьми - відносини матеріальні та ідеальні. У відносинах матеріальних інші люди цікаві суб'єктові у зв'язку з тим, що вони можуть дати або відняти. У відносинах ідеальних «важливі не тільки користь або шкода, а характер і зміст того, що інші думають про суб'єкта і говорять, тобто важлива цінність ідей та уявлень ближнього про суб'єкта [17]. На його думку, саме соціальні відносини породжують ту брехню, що у надрах людської природи має альтруїстичне походження - бажання показати іншому, що ти розділяєш його уявлення про нього самого і що ти сам відповідаєш його уявленню про тебе [17, с.5].

З наведеного опису «альтруїстичної» брехні випливає, що вона використовується з метою досягнення (або збереження) позитивних взаємин брехуна та об'єкту брехні. Але при цьому виникає думка, що аналогічна мета переслідується брехуном також у багатьох випадках «зловмисної» брехні. Принаймні тоді, коли його спілкування з конкретним партнером повинне тривати без явного погіршення їхніх відносин. Таким чином, можна говорити про подвійну націленість брехні: на досягнення безпосередньої користі для брехуна і на підтримку (або розвиток) бажаних відносин з об'єктом брехні. Очевидно, останнє міркування вже прямо пов'язане з розумінням ролі брехні як одного з регуляторів міжособистісного спілкування.

Незважаючи на те, що у своєму аналізі явища брехні С.Петропавлівський не зробив цих, здавалося б, очевидних кроків, він проте впритул підійшов до обґрунтування необхідності соціально-психологічного вивчення цього феномену. Поряд із іншим це знайшло своє відображення в уявленні С.Петропавлівського про основні елементи брехні як явища реальності. У їхньому числі ним були виділені: суб'єкт брехні; люди, які вступили з ним у контакт; уявлення суб'єкта про своє «Я»; уявлення об'єктів про свої

«Я»; уявлення суб'єкта про «Я» об'єктів; уявлення об'єктів про «Я» суб'єкта [17, с.1].

При такому розгляді брехні мова йде вже про спробу підійти до вивчення цього феномена не з однієї, а як би із трьох різних сторін - з позиції спостерігача, який об'єктивно сприймає усю дану ситуацію, і з позиції кожного з її учасників, тобто суб'єкта та об'єкту брехні. Однак цей підхід, який у принципі дозволяє більш цілісно і конкретно аналізувати психологічні аспекти брехні і тому є достатньо перспективним для її вивчення, аж до порівняно недавнього часу, практично не розвивався.

Значні кроки у справі психологічного вивчення брехні були зроблені О.Ліпманном і О.Лурія, для яких характерні тенденції до експериментального дослідження брехні і до більш чіткого, ніж у їхніх попередників, осмислювання емпіричних даних. О.Ліпманн визначив брехню як «вольове діяння, спрямоване на результат», тобто як вольовий акт, мета якого не збігається з кінцевою метою або мотивом діяльності брехуна, що має місце, а лише опосередковує їхнє досягнення. При цьому суттєвою психологічною ознакою брехні є факт свідомого подолання брехуном того або іншого внутрішнього бар'єру – «гальма» в процесі досягнення мети. «Гальма як і цілі, - відзначав О.Ліпманн, - можуть носити всілякий характер. Гальмом для брехливого, такого, що вводить в оману способу дії, особливо для відтворення у словах суб'єктивного брехливого комплексу уявлень (Л), є одночасно присутній у брехуні і визнаний ним самим вірним комплекс уявлень (В). Гальмуючим чином можуть діяти також пов'язані з брехнею відчуття невдоволення, що є симптомом того, що в особистості якимось діють загальні, такі, що забороняють брехню моральні норми - не так сильно, однак, щоб норми ці могли перемагати. Якщо усі ці явища відсутні, то всяке висловлення є не тільки об'єктивним, але також суб'єктивним, і навіть свідомо брехливе не буде брехнею у психологічному сенсі».

Даючи таке визначення, О.Ліпманн тим самим відмежовує брехню у «психологічному сенсі» від таких її видів як фантазування та умовна, або конвенціональна, брехня, а також від омани. При фантазуванні має місце збіг мотиву і мети брехні («фантазування є діянням, яке своїм змістом має потяг»). У випадку конвенціональної брехні відсутні характерні

для «вольового діяння» гальмові моменти. При омані ж комплекс Л збігається з комплексом В, тобто брехун сам не підозрює про цю свою роль.

Таким чином, за О.Ліпманном, явище брехні у психологічному сенсі має місце лише тоді, коли у результаті свідомого вибору між правдою і брехнею надається перевага усе ж таки брехні, що стає знаряддям впливу на партнера з метою «отримання вигоди або відхилення від неприємності». У свою чергу причиною виникнення брехні у кожному конкретному випадку є така оцінка ситуації суб'єктом діяльності, при якій «які-небудь інтереси ставляться вище інтересів спільності (мається на увазі спільність із партнерами по спілкуванню), ці вище оцінені інтереси можуть бути егоїстичного порядку, можуть вони, однак, носити й альтруїстичні риси (жаль та інші) і навіть соціальні, коли той, хто бреше, почуває свою приналежність до іншого кола спілкування, ніж той, котрим він жертвує».

У роботі «Брехня у праві», написаної О.Ліпманном у співавторстві з О.Адамом, наводиться дещо інша інтерпретація психологічної сутності брехні. Як вказують автори, «А має стосовно особи Б переживання обманювання, коли вона свідомо викликає у Б переконання у наявності певного кола фактів, які відрізняються від того кола фактів, які вона сама вважає істинним; якщо вона далі почуває себе звичайно пов'язаною з Б відомою спільністю; і коли вона усвідомлює, що ця спільність завдяки брехні хоча б тимчасово розривається». Незважаючи на те, що у цілому дане трактування так само, як і викладене вище, ґрунтується на розумінні брехні як вольового акту, сполученого з подоланням брехуном якихось своїх внутрішніх, психологічних бар'єрів, боротьбою мотивів і т.п., у ній міститься, безумовно, дуже важлива думка про усвідомлення брехуном факту тимчасового «розриву спільності» з об'єктом. Розвиваючи її, неважко прийти до можливого висновку про те, що з появою у спілкуванні брехні, імовірно, має місце і певний внутрішній розрив або конфлікт у взаєминах партнерів, які спілкуються, тепер вже - брехуна та об'єкта. Представляється, що висування подібної гіпотези дозволило б по-новому підійти до вивчення психології брехні. Правда, для цього було потрібно вийти за межі свідомості брехуна і глянути

на явище брехні більш широко та об'єктивно, тобто був потрібний якийсь інший, ніж у О.Ліпманна і Л.Адама, методологічний підхід.

Якщо повернутися до основної ідеї О.Ліпманна про те, що у кожному разі брехні має місце процес подолання людиною тих або інших внутрішніх бар'єрів, що супроводжується вольовими зусиллями, своєрідною інтелектуальною діяльністю і характерними переживаннями, то варто визнати її певну теоретичну цінність в аспекті пізнання суб'єктивного світу брехуна. Що ж стосується її практичного значення, то воно взагалі ж помітно не виявилось. Дійсно, дуже складно говорити про подолання внутрішніх бар'єрів, якщо, наприклад, людина, досліджувана як суб'єкт можливої брехні, не проявляє ніяких зовнішніх ознак цього процесу подолання (можливість подібної ситуації підтверджують і результати так званої детекції брехні, проведеної за допомогою поліграфа у деяких зарубіжних країнах. За даними американських авторів, 10-20% брехунів залишаються невикритими в процесі такого роду обстежувань. Але раз так, то, за О.Ліпманном, не можна класифікувати його дії як брехню у психологічному сенсі, навіть незважаючи на певні логічні протиріччя та інші об'єктивні факти, які явно свідчать про те, що він цілеспрямований брехун, а аж ніяк не жертва власної омани.

З інших позицій підійшов у своїх ранніх дослідженнях до визначення брехні О.Лурія. Вважаючи брехню особливим видом мислення, яке має свої специфічні закономірності, він зосередив увагу на аналізі мовленнєвих і моторних дій брехуна безпосередньо в емоціогенних умовах брехні. Звичайно прийнято думати, зазначав він, що немає нічого більш випадкового, примхливого і такого, що не підкоряється ніяким законам, ніж брехня. Однак таке уявлення є невірним. Брехня, як і всяке мислення, побудоване за іншим принципом, має свої форми, свої варіанти, свої прийоми. Людина, яка бреше, прибігає завжди до певних законів мислення, до певних законів логіки.

В процесі експериментів, які моделювали ситуацію допиту обвинувачуваного або свідка і технічних засобів, які включали у себе застосування деяких технічних засобів (в експериментах О.Лурія використовувалися датчики, які

забезпечували одночасну реєстрацію мовленнєвих і моторних реакцій обстежуваного) вчений виявив ряд особливостей функціонування мислення, мовлення, пам'яті у брехуна в процесі дезінформовування. Зокрема, було встановлено, що якщо брехня стосувалася значущих переживань обстежуваного, то відбувалися певні збої у протіканні його мовленнєвих і моторних реакцій - порушувалася їхня синхронність, з'являлися неадекватні відповіді і т.п. Частково це було наслідком пережитих обстежуваним емоцій у зв'язку із прагненням не допустити свого викриття. Однак крім емоційної напруги тут позначався і двоїстий характер психічної діяльності обстежуваного-брехуна, який повинен був давати швидкі мовленнєві і моторні відповіді на усі слова-стимули, які пред'являлися йому, і одночасно із цим приховувати своє дійсне відношення до найбільш значущих з них. Останнє ж було можливим лише при своєчасному придушенні обстежуваним своїх безпосередніх мовленнєвих та емоційних реакцій на кожний значущий стимул і непомітній для експериментатора підміні їх вторинними, помилковими по суті реакціями. Ці дії обстежуваного-брехуна й складали як би другий план його психічної діяльності в ході експерименту, який був відсутній у діяльності тих обстежуваних, яким не було потрібно що-небудь приховувати.

Опираючись на результати експериментів О.Лурія, можна припустити, що наявність другого плану діяльності брехуна у ситуації, чреватій викриттям, обумовлює не тільки «подвійну» роботу його психіки, але й подвійний зміст сприйманих їм зовнішніх стимулів. При цьому один смисл стимулу пов'язаний з брехнею і захистом брехуна від викриття, інший зміст - з його фоною діяльністю. Причому у природній ситуації спілкування як стимули з подвійним смислом брехуном можуть розглядатися, мабуть, не тільки ті висловлення і дії потенційного «викривателя» брехні, які прямо націлені на її виявлення, але якоюсь мірою й інші висловлення і дії даної людини і навіть, видимо, вона сама у цілому як джерело можливої небезпеки.

Представляється, що такий напрямок у вивченні брехні, коли об'єктом діяльності брехуна виступає конкретна людина, міг би виявитися достатньо перспективним. Разом

з конкретизацією об'єкту брехні постають питання про його діяльність, взаємодію і взаємини із брехуном, що у свою чергу сприяє подоланню однобічності у психологічному аналізі феномену брехні. Однак ні О.Лурія, ні інші дослідники того періоду не пішли цим шляхом. Фактично наукова розробка цього напрямку почалася пізніше.

Завершуючи розгляд розглянутих вище психологічних концепцій брехні, необхідно відзначити, що кожна з них відображає лише окремі сторони цього явища реальності і навіть в усій сукупності вони не створюють цілісного уявлення про його психологічну природу. Таке положення визначається декількома причинами. По-перше, у більшості наведених досліджень переважає індивідуально-психологічний підхід, коли предметом вивчення є психіка брехуна, а його зв'язки із суспільством, взаємини з об'єктом брехні, конкретна ситуація і процес спілкування або взагалі не розглядаються, або розглядаються вузько і статично. По-друге, багато теоретичних положень зазначених концепцій будуються не стільки на результатах емпіричних досліджень брехні у природних умовах спілкування, скільки на лабораторних експериментах і судженнях здорового глузду. По-третє, вивчаючи брехню у межах індивідуально-психологічного підходу, практично кожний автор дає їй власне розуміння на основі виділення якої-небудь однієї особливості психічної діяльності брехуна: його мотивації, волі, мислення і т.п.

Якщо узагальнити основні ідеї згаданих вище авторів щодо психології брехні, то можна дійти такого уявлення про дане явище. Насамперед брехня - це повідомлення недостовірної, на думку брехуна, інформації, спрямованої на досягнення якої-небудь його мети за допомогою введення в оману адресата цього повідомлення. Причиною брехні виступає деякий мотив, безпосередня реалізація якого у цій ситуації без допомоги дезінформування партнера представляється брехунові утрудненою або взагалі неможливою. Брехня є результатом роботи мислення, уяви, мовлення та інших пізнавальних процесів брехуна, оскільки саме цим шляхом він створює у своїй і чужій свідомості більш-менш виразний і більш-менш правдоподібний образ перекрученої їм реальності. З іншого боку,

брехня є наслідком вольового акту (або власне вольовим актом), який виражається в ухваленні рішення про її використання всупереч усім внутрішнім перешкодам морального, інтелектуального та емоційного аспектів. При цьому процес подолання зазначених перешкод супроводжується, як правило, емоційними проявами, що дозволяє у ряді випадків використати цю непрямую ознаку брехні для її діагностики. Характер і зміст дезінформації якоюсь мірою пов'язані з окремими якостями особистості та іншими індивідуальними особливостями брехуна. З цього узагальнення можна зробити висновок про те, що, будучи деяким психічним актом і продуктом психічної діяльності окремо узятій особистості, брехня залежить винятково від її сваволі. Однак реальна практика людського спілкування такого висновку не підтверджує. Наприклад, у житті мають місце випадки, коли людина хотіла б, але не може говорити правду. Зустрічається як спонтанна, так і ретельно підготовлена брехня. Буває брехня, яка викликає у брехуна почуття сорому, або, навпаки, почуття гордості за себе і т.п. Звичайно, у кожному зі згаданих випадків психічні особливості брехуна відіграють важливу роль. Але, напевно, справа не тільки у них. Навіть добре вивчені якості конкретної особистості, у тому числі і її «схильність до брехні», виявляються явно недостатньою основою для скільки-небудь надійного прогнозу про ймовірності використання нею брехні у тій або іншій ситуації, про характер її дій в процесі доведення неправдивої інформації і т.д. До речі, у силу цього, зокрема, не виправдали себе так звані коефіцієнти правдивості показань. Можна з великою впевненістю припустити, що оскільки ситуація, у якій виникає і реалізується брехня, - це ситуація взаємодії принаймні двох особистостей, то дуже багато чого буде залежати як від їхніх особистісних особливостей, так і від характеру їхніх взаємин і від усієї ситуації взаємодії у цілому. Тому без врахування даних чинників не можна розраховувати ні на значне просування у вивченні психології брехні, ні на ефективне застосування наукових даних у вирішенні відповідних практичних завдань.

Висновки. У житті мають місце випадки, коли людина хотіла б, але не може говорити правду. Зустрічається як спонтанна, так і ретельно підготовлена

Питання психології

брехня. Буває брехня, яка викликає у брехуна почуття сорому, або, навпаки, почуття гордості за себе тощо. Звичайно, у кожному зі згаданих випадків психічні особливості брехуна відіграють важливу роль. Але, напевно, справа не лише в них. Навіть добре вивчені якості конкретної особистості, у тому числі й її “схильність до брехні”, виявляються явно недостатньою основою для скільки-небудь надійного прогнозу про ймовірності використання нею брехні у тій чи іншій ситуації, про характер її дій у процесі доведення неправдивої інформації тощо. Причиною брехні виступає деякий мотив, безпосередня реалізація якого у цій ситуації без допомоги дезінформування партнера представляється брехунові утрудненою або взагалі неможливою. Брехня є результатом роботи мислення, уяви, мовлення та інших пізнавальних процесів брехуна, оскільки саме цим шляхом він створює у своїй і чужій свідомості більш-менш виразний і

більш-менш правдоподібний образ перекрученої ним реальності. З іншого боку, брехня є наслідком вольового акту (або власне вольовим актом), який виражається в ухваленні рішення про її використання всупереч усім внутрішнім перешкодам морального, інтелектуального та емоційного аспектів. При цьому процес подолання зазначених перешкод супроводжується, як правило, емоційними проявами, що дозволяє у ряді випадків використати цю непрямую ознаку брехні для її діагностики. У психологічних роботах, присвячених вивченню феномену брехні, існує термінологічна багатозначність у його описі і визначенні. Тому у цьому дослідженні використовується термін «дезінформація», яка розуміється як особливий вид брехні, змістом якої є навмисне введення одним із суб'єктів в оману іншого суб'єкта шляхом цілеспрямованого доведення до нього свідомо помилкової інформації.

Список використаних джерел

1. Бердяев, Н. Парадокс лжи / Н.Бердяев // Человек. – 1999. - №2. - С.102-108.
2. Гусейнов, Г.И. Ложь как состояние сознания // Вопросы философии. - 1989. - №11.
3. Дектярьова, Т.В. Психологічний феномен лжі/Т.В. Дектярьова/ Правничий вісник університету «КРОК». – Вип. 4. – К., 2009. - С.178-187.
4. Достоевский, Ф.М. Нечто о вранье / Ф.М. Достоевский // Собр. соч. В 15 т. - Т 12. - СПб.: Наука, 1994. –С.138-148.
5. Знаков, В.В. Неправда, ложь и обман как проблемы психологии понимания / В.В. Знаков // Вопросы психологии. - 1993. - №2. – С.9-16.
6. Фрай, О. Детекция лжи и обмана/О.Фрай. - СПб.: Прайм-Евразия, 2005. – 320 с.
7. Экман, П. Психология лжи: руководство по выявлению обмана в деловых отношениях, политике и семейной жизни/П.Экман. Пер. с англ. – К.: Лотос, 1999.- 222 с.
8. Красников, М.А. Регулятивная функция дезинформации в межличностном общении / М.А. Красников. Дисс. канд. психол. н. 19.00.05 – Социальная психология. – М., 2006. – 208 с.
9. Марданов, Д.А. Психологическое исследование ситуативной дезинформации в условиях психологического отбора (в системе правоохранительных органов) . Д.А. Марданов. Дисс. канд. психол. н. 19.00.02. Психофизиология. – Уфа, 2002. – 137 с.
10. Почепцов, Г.Г. Информация и дезинформация/ Г.Г. Почепцов. – К.: Ника-Центр, Эльга, 2001. – 256 с.
11. Філіппов, С.О. Психологічні особливості професійної діяльності офіцерів-оперативників Державної прикордонної служби України /С.О.Філіппов. Дис... канд. психол. наук: 19.00.09 – Психологія діяльності в особливих умовах / Національна академія держ. прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького. - Хмельницький, 2004. - 200 с.
12. Швырев, В.С. Теоретическое и эмпирическое в научном познании/В.С. Швырев. - М., 1978.
13. Каптерев, П.Ф. О детской лжи / П.Ф. Каптерев // Русская школа. - 1900. - №12. - С.63-95.
14. Мелитан, К. Психология лжи / К.Мелитан. Пер. с фр. - М.: Изд-во А.Сомов, 1903. – 214 с.
15. Дюпра, Ж. Ложь / Ж.Дюпра. Пер с фр. – Саратов: Изд-во «Новь» П.С. Феокритова. – 1905. – 296 с
16. Штерн, В. Психология свидетельских показаний /В.Штерн//Вестник права. Кн. 3. - 1902. – С.34-46.
17. Петропавловский, С. К. Философии лжи / С.Петропавский. - СПб., 1906.

References

1. Berdyayev, N. Paradoxs lzhi [The paradox of lies]. Chelovek. – 1999. - №2. - S.102-108 (in Russian)
2. Guseynov, G.I. Lozh kak sostoyanie soznaniya [Lying as a state of consciousness]. Voprosy filosofii. - 1989. - №11 (in Russian)

3. Dektiarova, T.V. Psykholohichniy fenomen lzhi [Psychological phenomenon of falsehood]. Pravnychiy visnyk universytetu «KROK». – Vyp. 4. – K., 2009. - S.178-187 (in Ukrainian).
4. Dostoevskiy, F.M. Nechto o vrane [Something about lying] Sobr. soch. V 15 t. - T 12. - SPb.: Nauka, 1994. –S.138-148. (in Russian)
5. Znakov, V.V. Nepravda, lozh i obman kak problemy psikhologii ponimaniya [Lies, lies and deceit as problems of the psychology of understanding] Voprosy psikhologii. - 1993. - №2. – S.9-16 (in Russian)
6. Fray, O. Detektsiya lzhi i obmana [Detection of lies and deception] - SPb.: Praym-Yevroznak, 2005. – 320 s (in Russian)
7. Ekman, P. Psikhologiya lzhi: rukovodstvo po vyyavleniyu obmana v delovykh otnosheniyakh, politike i semeynoy zhizni [The Psychology of Lying: A Guide to Identifying Deception in Business Relationships, Politics and Family Life] Per. s angl. – K.: Lotos, 1999.- 222 s (in Russian)
8. Krasnikov, M.A. Regulyativnaya funktsiya dezinformatsii v mezhlchnostnom obshchenii [The regulatory function of disinformation in interpersonal communication] Diss. kand. psikhol. n. 19.00.05 – Sotsialnaya psikhologiya. – M., 2006. – 208 s (in Russian)
9. Mardanov, D.A. Psikhofiziologicheskoe issledovanie situativnoy dezinformatsii v usloviyakh psikhologicheskogo otbora (v sisteme pravookhranitelnykh organov) [Psychophysiological study of situational disinformation in the context of psychological selection (in the system of law enforcement agencies)]. Diss. kand. psikhol. n. 19.00.02. Psikhofyziolyohiya. – Ufa, 2002. – 137 s. . D.A. Mardanov. Diss. kand. psikhol. n. 19.00.02. Psikhofiziolyohiya. – Ufa, 2002. – 137 s (in Russian)
10. Pocheptsov, G.G. Informatsiya i dezinformatsiya [Information and misinformation] – K.: Nika-Tsentr, Elga, 2001. – 256 s (in Russian)
11. Filippov, S.O. Psykholohichni osoblyvosti profesiinoi diialnosti ofitseriv-operatyvnykh Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy [Psychological features of professional activity of officers-operatives of the State Border Service of Ukraine]. Diss... kand. psikhol. nauk: 19.00.09 – Psykholohiia diialnosti v osoblyvykh umovakh / Natsionalnaakademiiaderzh. prykordonnoisluzhbyUkrainyim. Bohdana Khmelnytskoho. - Khmelnytskyi, 2004. - 200 s. (in Ukrainian).
12. Shvyrev, B.C. Teoreticheskoe i empiricheskoe v nauchnom poznanii [Theoretical and empirical in scientific knowledge]. - M., 1978 (in Russian)
13. Kapteyev, P.F. O detskoj lzhi [About children's lies]. Russkaya shkola. - 1900. - №12. - S.63-95 (in Russian)
14. Melitan, K. Psikhologiya lzhi [The psychology of lies] Per. s fr. - M.: Izd-vo A.Somov, 1903. – 214 s (in Russian)
15. Dyupra, Zh. Lozh [Lying]. Per s fr. – Saratov: Izd-vo «Nov» P.S. Feokritova. – 1905. – 296 s (in Russian)
16. Shtern, V. Psikhologiya svidetelskikh pokazaniy [The psychology of testimony] Vestnik prava. Kn. 3. - 1902. – S.34-46 (in Russian)
17. Petropavlovskiy, S. K. Filosofii lzhi [Philosophy of Lies]. - SPb., 1906. (in Russian)

Резюме

Колесник О. Л. кандидат психологических наук, доцент Национальный университет обороны Украины имени Ивана Черняховского

Плохута И. С. научный сотрудник Национальный университет обороны Украины имени Ивана Черняховского,

Третьяк С. Д. Национальный военно-методический клинический центр ГВКТ

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И ФЕНОМЕНОЛОГИЧЕСКОГО АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОБЛЕМЫ ДЕЗИНФОРМАЦИИ В МЕЖЛИЧНОСТНОМ ОБЩЕНИИ

В статье рассмотрены изучению понятия дезинформации, которое используется в межличностном общении для обозначения конкретного социально-психологического феномена в свою очередь предполагает описание его специфики, определения места, которое занимает среди других социально-психологических явлений. Проведенные теоретико-методического анализа психологических исследований феномена лжи, который показал, что накопленные на сегодняшний день сведения (в силу их фрагментарности, несистематизированное и недостаточной теоретической и эмпирической обоснованности) не создают удовлетворительного научного представления о психологической природе этого феномена. В частности, отсутствует общепризнанное концептуальное определение лжи, научно обоснованная классификация ее видов и форм, систематизированное описание ее функций.

Ключевые слова: ложь; наблюдения; психология лжи; общения; дезинформация; исследования.

Summary

Kolisnyk O. L. Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor National University of Ukraine named after Ivan Chernyakhovskyi

Plokhuta I. S. researcher National Defense University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskyi

Tretyak S. D. National military-methodical clinical center GVKG

SOCIO-PSYCHOLOGICAL AND PHENOMENOLOGICAL ASPECTS OF RESEARCH OF THE PROBLEM OF DISINFORMATION IN INTERPERSONAL COMMUNICATION

Introduction. Lie or as is customary in scientific sources misinformation - an integral phenomenon of society and man as the species that forms it. Some foreign scientists, characterizing the disinformation personality behavior, emphasize because it is a necessary achievement and skill, formed in the process of human development. As confirmation of this, the socia

I ideal "Crystal" of a true individual, with full confidence can be attributed to the limit, if not pathological manifestations individual psychological behavior. Given this social significance, misinformation, depending on variations and types of manifestations occupies a dense place in the descriptions and research in many areas of science. Theoretical and methodological analysis of psychological research on the phenomenon of lies, which showed that the information accumulated to date (due to their fragmentary, unsystematized and insufficient theoretical and empirical validity) does not create a satisfactory scientific understanding of the psychological nature of this phenomenon. In particular, there is no generally accepted conceptual definition of lies, scientifically sound classification of its types and forms, systematized description of its functions.

Purpose. Scientists have tried to empirically reveal the psychological features of the lies of children and adolescents, to find out its causes and to find pedagogical opportunities to prevent the abuse of lies. The main purpose of these works was a holistic description of the phenomenon of lies in the direct interaction of people and its interpretation from the standpoint of psychology.

Methods. In order to implement the objectives of the study, a set of the following methods was used: theoretical - a method of theoretical analysis of literature, content analysis, generalization and interpretation of scientific data - to determine the degree of study of misinformation in interpersonal communication in psychological research; empirical - the author's method of natural experiment, aimed at studying the impact of misinformation on the nature and dynamics of professional communication, behavior and interpersonal relationships of the subjects of interaction.

Originality. For socio-psychological study of misinformation in interpersonal communication is especially important. Show and describe such phenomena of lies in the direct interaction of people and its interpretation from the standpoint of psychology.

Conclusion. Misinformation as social - The psychological phenomenon became the subject research at various stages formation of scientific thought, at the same time receiving different interpretations and ethical moral evaluation. At the present stage issues are being actively developed in scientific field of psychological science, is revealed from different sides depending from synthesis to a theoretical concept author.

Key words: lies; observation; psychology of lies; communication; misinformation; research.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Recelved/Поступила: 03.02. 21.